

INDIVIDUÁLISZMUS ÉS SZOCIÁLISZMUS

Dr. Esterházy Sándor
előadása.

I.

Az *Individualismus* általánosságban: az egyéniség érvényesülésének az elve. A *sociálismus*, legtágabb értelmében használva itt a szót: a köz érvényesülésének az elve. *)

A sociálismust *Földes*²⁾ társadalmi elvnek nevezi. Némelyek a fogalom megjelölésére a *collectivismus*, mások, különösen francia írók,³⁾ a *solidarismus* kifejezést használják.

Az ember természeténél fogva önálló egyén és egyszersmind része a társas egésznek, a társadalomnak. Nem olyatén értelemben rész tehát, mint ahogy például a kar része az emberi testnek. Egyéniségének érvényesülnie kell, de aképen, hogy a többi embertől el ne szil-

¹⁾ A *sociálismus* szónak sokféle jelentése van. Kiemeljük különösen a következőket: 1-ször, legtágabb értelemben *sociálismus* a köz érvényesülésének az elve. 2-szor, *socialismus*-nak nevezik a társadalmi rend gyökeres reformját, az alsó néposztályok javára. 3-szor, jelenti a szó a termelő munka nagyszabású reformját. 4-szer, azt a társadalmi rendszert, amely főleg a termelő javak államosítása által, a társadalomban teljes egyenlőségre törekszik (*sociáldemokrácia*). 5-ször, a krisztusi felebaráti szeretet által megújíthatósága a társadalmi erkölcsöknek és ennek folytán nagyobb méltányosság és testvériség az egész társadalmi rendben, de legkivált a gazdasági viszonylatokban (*keresztény sociálismus*).

²⁾ A társadalomerkölcsi probléma. Budapest. 1903. 9. 1.

³⁾ V. ö. *Croiset et Bourgeois*: *Essai d'une philosophie de la solidarité*. Paris. 1902. A sok visszaélés következeként, a világirodalomban szerte észlelhető a vágy, megszabadulni a társadalmi tudományoknak annyi szélsőséggel terhelt százados műkifejezéseitől. Minden egyébtől eltekintve, a legfőbb akadály az, hogy más megfelelő, nem találkozik. *Jules Roche* például szívesen helyettesítene az *individualismust* a szabadság szóval, de maga is bevallja, hogy az *Individualismus* sokkal szabatosabb kifejezés; a szabadságnak a kútforrását is jelzi és alkalmas az ellentétnek a föltüntetésére a *socialismussal* szemben.

getelődjék, a közszervezetből ki ne válják. Ezért az egyéniség és másfelől a köz érvényesülésének az elve minden korban, *a fejlődés fokához mérten*, egymással összeegyeztetendő, összhangba hozandó. Ebben áll az individualismusnak és a legáltalánosabb értelemben vett-sociálismusnak a problémája.¹⁾

Azoknak az íróknak a véleményéhez csatlakozunk, akik szerint az individualismus az ember öncélúságában gyökerezik, annak a megnyilvánulása. Az öncélúságnak és másrésről a társas életnek a követelményeit egymással összevetve, ezen az alapon vonjuk meg, a fejlődés fokához mérten, az észszerű individualismus és sociálismus között a határvonalat.²⁾

Az öncélúságot sokféle értelemben veszik, épen ezért, mielőtt bizonyításához fognánk annak, hogy az ember öncélú lény, előbb határozottan meg kell állapítanunk, hogy mit értünk itt öncélúság alatt.³⁾

¹⁾ Kidd ellenkező véleményét 1. Social evolution. London. 1902. 79. kl.

²⁾ Ward (Outlines of sociology. New-York. 1899. 292-293. I. a túlzó individualismus és a túlzó sociálismus között a józan mérséklet eljárását („this general social art”) *Sociocracy*-nak nevezi. Tartalmát így jelöli meg:” 1. individualism has created artificial inequalities. 2. Socialism seeks to create artificial equalities. 3. Sociocracy recognizes natural inequalities and aims to abolish artificial inequalities.. 4. individualism confers benefits on those only who have the ability to obtain them, by superior power, cunning, intelligence, or the accident of position. 5. Socialism would confer the same benefits on all alike, and aims to secure equality of fruition. 6.°Sociocracy would confer benefits in strict proportion to merit, but insists upon *equality of opportunity* as the only means of determining the degree of merit.” A nagy amerikainak tökéletesen igaza van abban, hogy szükség van új műkifejezésre, amellyel megjelöljük azoknak a középső irányzatát, akik se nem individualisták, se nem socialisták egyoldalúan hanem a két elvnek a fejlődés fokához mért kiegyeztetését vallják alaptörvényül.

³⁾ A *cél* a legelső fogalmak közé tartozik, épen ezért magyarázni, körülírni lehet, de meghatározni nem. Rendesen úgy írják körül, hogy: *cél az, amiért valami történik. Eszköz: ami a célra szolgál, amit a cselekvő a célért tesz. Közelebről vizsgálva cél a jó, amennyiben vonzza az akaratot, a vágyat. A cél a cselekvésnek oka és egyszersmind véghatára; e két mineműsége közül az, hogy ok, a cselekvőt cselekvésre indítja, a fontosabb. Tudniillik a célt a *szándék**

Ez a kifejezés, hogy *öncélú*, annyit mond, hogy *nem eszköz*, hanem cél, célja saját magának.

Ha a dolgokat tisztán abból a szempontból tekintjük, hogy milyen viszonyban vannak a *cselekvéshez*, akkor minden dolog: vagy cél vagy eszköz. Aki cselekszik, az egy dologra vagy mint célra törekszik, vagy eszközül használja azt. A cselekvés szempontjából a dolgoknak más minemőségük nincs és nem is gondolható.

Már most az ész, *mint ilyen*, a célok sorába tartozik. A tiszta, tökéletes, föltétlen ész: *föltétlenül*; ellenben a korlátolt, töredékes ész: csak egyes viszonylataiban, bizonyos határok között, *föltételesen*, épen azért, mert korlátolt ész.¹⁾

Az észnek lényeges sajátása bizonyos *önállóság*, *függetlenség*, enélkül természetszerű élete nem is képzelhető.

Az elméleti észnek az önállósága, függetlensége nyilván abban áll, hogy elméleti kérdésekben meggyőződéssel birhat. Már pedig ha a meggyőződésnek ez a lehetősége hiányzik: az elméleti ész többé nem ész.

A gyakorlati ész a cselekvésre vonatkozik, a célok

és a *kivitel* szempontjából lehet tekinteni. A szándék szempontjából a cél az elhatározás indító oka (*ratio cur*); a végrehajtásra nézve a cselekvés véghatára. Tehát a cél: kezdet és vég. Ezért mondja a régi axióma: „*Finis est primus in intentione et ultimus in executione.*”

¹⁾ A *Kant* véleménye is túlzás és voltaképen a gyökere a XIX-ik században a legtöbb szélsőségnek. Egyebek közt (Immanuel *Kant's* sämtliche Werke. Herausg. von *Hartenstein*. Leipzig. 1867. V. k. 449. 1.) azt mondja: „Von dem Menschen nun (und so jedem vernünftigen Wesen in der Welt) als einem moralischen Wesen, kann nicht weiter gefragt werden: wozu (quem in finem) er existire. *Sein Dasein hat den höchsten Zweck selbst in sich*, dem so viel er vermag, er die ganze Natur unterwerfen kann, wenigstens welchem zuwieder er sich keinem Einflüsse der Natur unterworfen halten darf. Wenn nun Dinge der Welt, als ihrer Existenz nach abhängige Wesen, einer nach Zwecken handelnden obersten Ursache bedürfen, so ist der Mensch der Schöpfung Endzweck; denn ohne diesen wäre die Kette der einander untergeordneten Zwecke nicht vollständig gegründet, und nur im Menschen, aber auch in diesem nur als Subjecte der Morilität, ist die unbedingte Gesetzgebung in Ansehung der Zwecke anzutreffen, welche ihn also allein fähig macht, ein Endzweck zu sein, dem die ganze Natur teleologisch untergeordnet ist.”

és eszközök megismerésének a képessége. Úgyde ha az eszes lénynek minden célját és a tőle alkalmazandó valamennyi eszközt, részére más szabja meg: akkor reá nézve az esze teljesen fölösleges tehetség; nem lévén min gondolkodnia, annyi mintha nem is volna.

Akik az emberi észet világésznek, isteni észnek, vagy bármily alakban és kifejezéssel, tiszta, tökéletes, föltétlen észnek tekintik: következetesen az embernek a föltétlen encélúságát vitatják. Szerintük az ember egyszerűen és minden megszorítás nélkül végcélja önmagának. Másokkal szemben korlátlan önállóságra, függetlenségre van joga. Legfőbb és kizárólagos ura cselekedeteinek. Tanításra, tanácsra, útbaigazításra nem szorul; *parancsot* mástól, személyi méltóságának a sérelmet nélkül el se fogadhat.¹⁾

Világos, hogy a gondolkodásban és cselekvésben illetően legfelsőbbsséggel ruházván fel az egyeseket: az emberi társas élet elképzelhetetlen és ezzel együtt az egyéni élet is lehetetlen.

Az *anarchismus* legelőbb is képtelenség azért, mert az ember épen nem tökéletes, sőt ellenkezően százféle fogyatkozással, gyarlósággal, hibával és bűnnel terhelt lény.

De azután képtelenség főként azért is, mert többeknek a közös közreműködése bármily célra, a köz és egymás iránt való kölcsönös *kötelességek* nélkül lehetetlen. Tegyük föl, hogy angyalok akarnak például egy gyárat alapítani. Az üzem csak úgy létesülhet és folyhat, ha *közös munkatervük* van, annak mindenki aláveti magát és aszerint dolgozik. Ha mindegyik, a többit számba se

¹⁾ Annyi visszaélés történt az öncélúság örve alatt, hogy sok író, ámbár lényegében az embernek a viszonylagos öncélúságát elismeri, magának az öncélúság kifejezésének a használatától óvakodik. Szerintünk a számtalan visszaélés nem elegendő ok arra, hogy a szót elejtjük: hisz akkor régebbi műkifejezéssel alig élhetnénk. Az öncélúság szó *Kant* óta úgy bevette magát a társadalmi tudományokba, hogy kiküszöbölésére gondolni se lehet. Üdvösebb értelmét tüzetesen taglalni, szabatosan meghatározni, mint lenéző hallgatással mellőzni. Egyébként egyike a legjobb műkifejezéseknek: rövid, velős, jellemző. Ez is egyik oka annak, hogy mintegy tudományos jelszóvá lehetet

vevő legfelsőbbsséggel, külön-külön munkatervet készít magának és kizárólag a saját tetszését követi: akkor ezek a derék angyalok elméjüknek minden fényessége és jellemüknek szeplőtlen tisztasága mellett is közös munkát nem végezhetnek, közösen semmit se alkothatnak.

Mivel a tapasztalás és a történelem szembeütően azt bizonyítja, hogy az emberi ész korlátolt, gyarló, töredékes; se nem tud, se nem tudhat mindent; lépten-nyomon téved; továbbá figyelemmel arra is, hogy keveseknek a kivételével, ősidők óta ez az *egész emberiségnek* is a közös meggyőződése az emberi észről: ezen az alapon állítjuk, hogy az ember öncélú lény, de öncélúsága nem föltétlen, hanem csak *viszonylagos*.

Az embernek eszével élni nemcsak lehet, de sőt kötelessége is. Épen ezért az elméleti és gyakorlati ész területén egyaránt, bizonyos határig, döntése saját magára nézve a legfelsőbb. *Eszének a minősége, mennyisége, belátásának, szerzett műveltségének a mértéke szerint rendelkezhetik maga fölött* és mások ebben nem háborgathatják.¹⁾ Bizonyos viszonylatokban, korlátok között, saját maga a célja cselekvésének, életének.

Az öncélúság tehát szerintünk nem jelent *korlátlan belső és külső szabadságot*. Ezt már maga az emberi ész természete, korlátoltsága kizárja.²⁾

Hogy mily külső szabadság illeti meg az egyes embert vagy bármily emberi társaságot, annak *kettős*

¹⁾ Az emberi észnek a sajátos természete, az egyik főtényező a társadalom szervezkedésénél. Ward (Outlines of sociology. New York. 1899, 247. 1.) szembe állítja egymással a *law of mind-ot* és a *law of nature-t*. "I do not mean by this to say that the law of mind is not also a natural law, but it certainly is utterly unlike the other law and as it came forward at a late stage in the history of cosmic evolution, it seems to have inaugurated a wholly new order of things."

²⁾ „Assoluta autonomia individuale non c'è, perché l'individuo assolutamente autonomo è assolutamente esleto . . . L'autonomia, dunque non è assolutamente dell' individuo, ma *délie* ragione, cioè non dell' Io o del Tu, ma del Noi, perché la ragione è dialettica. L'individuo, dunque, tanto ha di autonomia quanto di ragione: l'autonomia non è l'assolutamente fare, ma il razionalmente operare.” Giovanni Bovio. - Filosofia del diritto. Roma. 1894. 419. 1.

mértéke van. Az egyik: az egyes vagy társaság értelmi és erkölcsi *műveltségének* a foka; a másik: *a közérdek*. Az értelmileg és erkölcsileg legműveltebb embernek vagy társadalmi osztálynak se lehet oly szabadságot megadni, amely az állam fennállását vagy haladását veszélyezteti.

Ugyanez áll az egész emberiség államában az egyes nemzetekre nézve is. Fokozatos szabadságra van igényük; egyfelől értelmi és erkölcsi műveltségüknek a mértéke, másfelől az egész emberiségnek a közérdeke szerint.

Elvetjük tehát azt az aristotelesi tant, hogy a gyöngék, egyesek és fajok egyaránt, szolgaságra születnek. Szolgaságra ember nem születik. Ámde azért viszont *az önállósága, függetlensége nem lehet mindenkinek egyforma*.

Első tekintetre világos, hogy a csecsemőnek, gyermeknek, ifjúnak, férfinak és aggnak teljesen egyenlő szabadságot engedni, esztelenség. A gyermek kezébe nem lehet kést adni. Aki nem tud élni a szabadsággal, az okatlan szabadsága által tönkre megy maga és tönkre tesz másokat is.

Mivel pedig az egyes társadalmi osztályoknak és a nemzeteknek épen úgy megvan a csecsemő, gyermek, ifjú, férfi és agg koruk, mint az egyes embernek: sem egy államban a különböző társadalmi osztályoknak, sem az emberiség államában a különböző nemzeteknek az önállósága, függetlensége, szabadsága észszerűen nem lehet egyenlő. Gyámság alatt tartandó az, aki gyámságra szorul, a saját maga és az összeség érdekében egyaránt.

Tényleg a történelem és a tapasztalat azt mutatja, hogy nem volt és nincs oly állam, amelynek minden polgára teljesen egyenlő szabadsággal bírna. Hasonlóképpen a nemzeteknek a szabadsága is mindig különböző, *A jogi és a tényleges szabadságuk* egyformán. Mi is különbséget teszünk a kettő között és nem tévesztjük szem elől, hogy aki jogilag szabad, tényleg igen sokszor rabszolga és viszont például a rómaiaknál akárhány jogilag rabszolga ember volt, aki tényleg nagyobb szabadságot élvezett, mint sok minden emberjoggal felruházott polgár napjainkban. Ámde a jogi és a tényleges

szabadságuk, az egyeseknek és a nemzeteknek egyformán fokozatos. Nincs sehol *magánjogi* egyenlőség, de nincs *közjogi* sem. A modern köztársaságban, ahol általános választójog van, nincs szavazatjoguk a nőknek, gyermekeknek; a közhivatalnokoknak, minisztereknek, a köztársasági elnöknek pedig oly jogaik vannak, amelyekkel a közönséges polgár nem bír. Az államok között a nagyhatalmaknak más a helyzetük, mint a többi államoknak; mintegy vezéri tiszttel ruházzák föl. Továbbá, az eléggé még mindig nem polgárosult keleti államok, nem egyenjogú alanyok a művelt nemzetek jogközösségében.¹⁾ Hogy a tényleges szabadsága az egyeseknek és a nemzeteknek mily különböző, arról meggyőzhet bárkit egy pillantás az életre.

II.

Az emberi öncélúság, különböző viszonylataiban tekintve: *vallási, erkölcsi és jogi*.

A vallási öncélúságnak a vizsgálata nem tartozik föladatunk körébe.

Az erkölcsi öncélúság: a lelkiismeret önállóságát,, függetlenségét jelenti.

A *jogi öncélúság* abban áll, hogy a jogrendben az emberek mint célok állanak egymással szemben, *egyik se létezik a másikért*, hanem mindegyiknek saját életcélja van. Ezért sem egyesnek, se társaságnak nincs joga arra, hogy emberrel *puszta eszközként* bánhasson és ennek megfelelően nincs jogi kötelesség arra, hogy ember más embernek eszközként rendelje magát alá. Cselekedetei eszközül szolgálhatnak másoknak, de személye nem.

Ezt a *jogi öncélúságát* az embernek, a következőkkel bizonyítjuk:

1-ször, az *emberi természet* mindenkinben egy és ugyanaz. Péternek vagy Pálnak a lényegét tekintve, tehát nincs semmi ok arra, hogy miért létezzék Péter Pálért vagy megfordítva Pál Péterért. Ha Péternek a lényege

csak egy szemérrrel is különb volna, mint a Pálé, ez ok lehetne arra, hogy Pál a Péter rabszolgája legyen; de mivel természetük tökéletesen egyenlő, semmi lényeges ok sincs a szolgaságra.

2-szor, az *esetleges emberi tulajdonságok* sem szolgálhatnak okul arra, hogy egyik ember a másik életének a célja legyen.

Ha az ember *természeténél* fogva öncélú lény, semmiféle esetleges tulajdonság természetét meg nem változtathatja, személyének ezt a méltóságát le nem ronthatja.

De nem is lehet olyan *esetleges tulajdonságot találni*, amely okul szolgálhatna arra, hogy ember a másik emberre nézve pusztá eszköz legyen. Kiváló ész, szilárd akarat, jeles erények, nagy testi erő stb. különböző előnyöket biztosíthatnak az embernek a társaságban, de nem eredményezhetik azt, hogy a kiváló ember, a gyöngék és a közepszerűek *életének a célja* legyen. A tehetségek és erők *nagyobb mértéke* még nem ok erre. Például a lángész kútforrása lehet jogoknak és kötelességeknek másokkal szemben, de azért mélyebb és tisztább tekintete a dolgokba, még nem alacsonyítja vele szemben pusztá eszközzé a korlátolt és tanulatlan embereket.

Ám a *személyes körülmények* között sincs olyan, a mely a természetes szolgaságot megokolná. Az atyát apasága címén gyermekeivel szemben kötelességek terhelik, gondoskodnia kell róluk, de ezzel nem szűnik meg öncélú ember lenni. Viszont a gyermek, gyermeksége címén sok mindennel tartozik a szüleinek, de azért nem merő eszköz rájuk nézve. Ugyanez áll a házastársi, hivatalnoki, cselédi stb. minőségről, bármily más személyes körülményről.

3-szor, a jogi öncélúság az élet *közbeeső céljainak* a kitűzésére és az ezek elérésére megkívántató *eszközöknek* a megválasztására vonatkozik; mert hiszen maga az emberi élet végcélja adva van.

Úgyde, amint fönnebb láttuk, az észnek *a természetéből* következik, hogy ezeket a célokat és eszközöket, legalább bizonyos határok között, maga válassza meg. A gépben nyilván fölösleges az ész. Épen így, ha az

ember életének a célja egy másik ember; ha a felebbvaló tűz ki minden célt és választ meg minden eszközt: akkor az alárendelt nem élhet az eszével. Az észnek a tagadása, elfojtása, lealacsonyítása az, ha teljességgel nem engedik élni, tenni, vezető rendeltetését betölteni.

4-szer, öntudatunknak, a tapasztalatnak és a történelemnek a tanúsága szerint az ember *főként* a *saját boldogságára* vágyik és törekszik.

Ez a vágy nem a nevelésnek, mesterséges külső hatásoknak az eredménye, hanem természetes, velünk született, mert minden emberben megvan.

Abban, amit másokért teszünk, részben a saját anyagi vagy[^] erkölcsi javunkat keressük, részben nem. Az ember önzetlen lehet másokért való áldozatkészségében annyira, hogy még a legtisztább erkölcsi jutalmat sem célozza. Elutasíthatja magától azt a gondolatot is, hogy a mások boldogításában a maga részére a nemes tettek az öntudatát, megelégedést, örömet vagy erkölcsi emelkedést találjon. Mégis habár *öntudatlanul* valami parányi jót mindig akar magának is. Mert az akarat tárgya a jó lévén, az embernek lehetetlen olyasmit akarnia, ami reá nézve valamiképen a jó színében nem jelentkezik.

Úgyde, ha az embernek az volna a természetes rendeltetése, hogy más egyes embernek vagy társaságnak, például az államnak pusztá eszköze legyen: akkor ez a veleszületett vágy a saját boldogságára *esztelen* és *igazságtalan* lenne. A természetnek másként kellett volna alkotnia az emberi akaratot; azt a vágyat kellett volna belénk oltania, hogy soha se törekedjünk a saját boldogságunkra, hanem mindig kizárólag csak a másokéra.

5-ször, ha az ember minden más emberrel szemben öncélú: akkor nyilvánvaló, hogy egyszersmind *minden társasággal* szemben is öncélú. Ha az egyesek lényeges és esetleges tulajdonságaiban nincs semmi ok arra, hogy egyik a másokra nézve pusztá eszköz legyen: akkor semmiféle társaságban se lehet ily okot találni, mert a társaságnak, mint ilyennek, külön lénye nincs; egyes emberekből alakul, azokból áll és azokban él.

Gondoljunk például ezer olyan embert, akinek egyenként egy fillérjük sincs. Hasztalan sereglenek össze, az ezerek együttesen épen úgy nem lesz semmije, mint ahogy nincs az egyeseknek egyenkint és egymagukban. Hasonlóan, ha az egyesek lényeges és esetleges tulajdonságaiban teljességgel nincs ok arra, hogy miért létezzék egyik a másikért, ha mindjárt millióként gyűlnek is össze, akkor se lehet erre semmi okot se találni.¹⁾

6-szor, igaza van *Kant*-nak, amidőn az ember öncélúságának oly nagy jelentőséget tulajdonít. Valóban, az ember öncélúságának az elismerése a polgárosulásnak a legnagyobbszerű vívmánya olyképen, hogy nincs több hozzá fogható. Az újkori társadalmi átalakulásokat mind vissza lehet vezetni erre az eszmére, amely ezideig nemcsak hogy nem merült ki, de sőt igazi erejét még csak a jövőben fogja éreztetni. A szabadság, egyenlőség jelszavakban ami igazság van, az mind az öncélúságon alapszik. A görög világnézet idejére, évezredekkel akarja visszavetni az emberiséget az, aki az ember öncélúságát tagadja.

Az az elmélet, amely azt vallja, hogy egyedül az állam öncélú lény, az egyes ember nem az, ha eszméit a valóságban győzelemre vihetne, újólag megsemmisítené az annyi áldozat árán kiküzdött és amúgy is csak kezdetleges általános egyéni szabadságot.

Szembetűnő, hogy mily veszedelmek származnak abból, ha az ember öncélúságát megtagadják. Ezen az alapon az állam az emberrel korlátlanul bármit tesz is: minden jogos. Nemcsak, de sőt eszerint az elv szerint az embernek a természetes rendeltetése az lévén, hogy

¹⁾ Ebből az erősségből némelyek túlzó következtetéseket vonnak le. Vitán fölül áll az, hogy az egyéneknek társasággá való szervezkedéséből új jogok és kötelességek támadnak. Az egyén társaságba állván, a pusztá egyesülés folytán oly jogokat nyer, amelyekkel azelőtt nem bírt és oly kötelességek hárulnak reá, amelyek azelőtt nem, terhelték. Az érvnek az igazi ereje abban van, hogy a társaság megalakulása nem szüntetheti meg az egyesnek az öncélúságát, nem alacsonyíthatja le pusztá eszközzé az embert, mert hisz elvégre a szervezett társaságban is csak emberekkel áll szemben.

az államnak eszközül szolgáljon, *az állam csak akkor cselekszik helyesen, ha alattvalóit pusztá eszközöknek tekinti és aként is használja.*¹⁾

III.

Összegezve fejtegetéseinket, azt mondhatjuk, hogy az embernek az egyéniségét elnyomni nem lehet, az individualismusnak megdönthetetlen, szilárd alapja magában az emberi természetben van.²⁾ Viszont a társaságnak is fönn kell állania, a köznek is érvényesülnie kell és végelemzésben ez az elv is az ember természetén alapszik.³⁾

Innen a *szélső* vagy *anarchista individualismus*, amely tökéletesen függetleníti az embert a társadalomtól, kiszakítja és elszigeteli: *physikai, erkölcsi és jogi képtelenség*, mert romlásba dönti közvetlenül a társaságot és általa az egyént is. Hasonlóképen *physikai, erkölcsi és jogi képtelenség* a másik véglet, a *szélső socialismus* is, mert ez az egyénnek a megfojtása által sorvasztja el a társadalmat.

Általában *korlátoltnak* nevezzük azt az individualismust, amely nem rekeszti ki egészen a socialismust és *korlátoltnak* azt a socialismust, amely nem zárja ki

¹⁾ „Az egyén nem egyszerű eszköze a nemzetnek, a nemzet nem egyszerű sommája az egyéneknek. A köz, a nemzet adja a lökést, gyakran nem öntudatossággal, hanem merő ösztönszerűséggel: az egyén átérzi s teremtőerejével alkotni kezd, de befejezni a gondolatot, a megkezdett cselekedetet a nemzet bírja csak, hogy aztán az egyén a maga önálló erejével azzal újra szembeszálljon s a közt új gondolatok, új cselekedetek felé ösztönözze.” *Concha: Politika. I. k. 65-66. 1.*

²⁾ V. ö. *Conclut: Politika. I. k. 92. ki.*

³⁾ Giovanni Bovio (Filosofia del diritto. Roma. 1894. 255. 1.) szerint: „L'individuo umano c la monade del cosmo politico; l'individuo umano è la vittima della necessità politica. Sono due affermazioni che incontriamo continuamente nella storia e la cui contraddizione apparente pare eliminata da un paragone con la natura: la quale dall'una parte fonda la specie sugl'individui dall'altra è un continuo sacrificio dell'individuo alia specie. Questa legge di connessione e di sacrificio viene appunto espressa dalla nota formula naturale: „Corruptio unius generatio alterius,” la quale si traduce nella corruzione degl' individui per la conservazione della specie.”

egészen az individuálismust. Eszerint a korlátolt individualismusként, éppen úgy mint a korlátolt szocializmusként, sokféle fokozata van.

Minden észszerűen szervezett emberi társaságnak alapja a korlátolt individualizmus és korlátolt szocializmus összhangja¹⁾, a *fejlődés fokozata szerint*.

Némelyeknek az a véleménye, minthogyha minden helyen és minden időben egyformán *ugyanazon fokú* individualizmusként és szocializmusként kellene uralkodni, már a priori tarthatatlan. Hogy csak egy példát említsünk, világos, hogy más a gyermeknek és más a férfinak az egyénisége, tehát a kettő nem érvényesülhet ugyanabban a mértékben. Ezért a gyermekkorát élő nép körében is a szocializmus elvének a túlsúlya nemcsak jogosult, de sőt elengedhetetlenül szükséges. Viszont ha a nép az értelmi és erkölcsi érettségnek, műveltségnek magasabb fokára jut, tagjait fokozatosan növekedő önállóság, függetlenség illetheti meg. A köz akarata egységes érdeke uralkodni fog mindig fölöttük is, de szűkebb határok között. Az egyéni kezdeményezés, cselekvés nagyobb szabadsága, az egyéni energiának a kifejlődése fölemeli a közszervezetet is.

Tehát a pontos középúton való találkozása az individualizmusként és a szocializmusként, tekintettel arra, hogy az ember fejlődő lény, nem lehet örökös szabály.

A történelemnek az egész folyása is ezt igazolja. Nem volt és nincs nép, amelynél anarchista individualizmust vagy legszélsőbb szocializmust találnánk. A korlátolt individualizmusként és szocializmusként a foka pedig a korszakokkal változik. Általánosságban igaz az, hogy az ókorban túlsúlyban volt a szocializmus, a középkorban az individualizmus elve. A megszámlálhatatlan, örökös emberi tévedések számlájára róhatjuk azt, hogy az ókorban túlságos járomba került az egyén, a középkorban ellenben oktalanul hagyták szabadjárára. Éppen ezért az újkor bizonyos öntudatossággal törekszik az individualis-

¹⁾ V. ö. *Földes*: A társadalomerkölcsi probléma. Budapest, 1893. 25. l.

mus és socialismus elvét egymással egyensúlyba hozni.¹⁾ Mindamellet csalódás volna azt hinni, minthogyha az újkori államokban az individualismus és a socialismus pontosan a mathematicai középben találkoznék. Sorra véve a nemzeteket, egyik vagy másik elvnek a túlsúlya mindig kimutatható.

A jövőt a socialdemokrácia úgy szeretné átalakítani, hogy az egyén rabigába dőljön, minden individualismus végleg kiirtassék. Ez azonban balga álm, amely ma kevésbé lehetséges, mint bármikor. Az ész természeténél fogva önállóság, függetlenség, szabadság illeti meg. Amidőn a socialdemokrácia a nagytömeget dicséretes buzgalommal értelmileg és erkölcsileg neveli, voltaképen fokról-fokra saját magát semmisíti meg, mert az érett eszű, művelt ember tartósan nem fogható járomba, még a socialdemokrácia igájába sem.

A jelenről megállapítható az, hogy a socialismus elve fokozatosan tért foglal és a közeli jövőről is bizvást elmondható, hogy ez a térfoglalás növekedni fog, de ez korántsem jelenti a szélső socialismusnak a végső diadalát. A szélső vagy tiszta socialismus a XX-ik században még képtelenebb dolog, mint bármikor azelőtt. Jól mondja *Ward*, hogy az emberiség fejlődésének a végcélja a kifejlődött socialismus által is, *az egyénnek a lehető legnagyobb szabadsága és jóléte.*²⁾ Korlátlan ez a szabadság soha se lehet, mert a közszervezetnek fenn kell állania, de a társas étellel összeegyeztethető legnagyobb egyéni szabadság: a *végső eszmény*. A socialis elvnek a növekedő térfoglalása is jelenleg ezt az eszményt szolgálja, mert eszköz arra, hogy a millióknak a nagytömege is bizonyos önállósághoz, függetlenséghez jusshasson.³⁾ Előre látható, hogy amint ezt a célját elérte, attól a ponttól kezdve, ahol az egyéniségre nézve végzetessé válhatnék, újból bekövetkezik visszafejlődése.

¹⁾ V. ö. *Bluntschli*: Staatswörterbuch. Zürich. 1872. III. k. 522-523. 1.

²⁾ V. ö. *Gumplowicz*: Geschichte der Staatstheorien. Innsbruck. 1905. 431. I.

³⁾ V. ö. *Giovanni Bovio*: id. m. 398. kl.

A fejlődésnek a tetőfokán a köznek a beavatkozása az egyén életébe külterjileg szűk térre szorul, de tökéletesül belterjileg. A közhatalom csak ott korlátozza az egyéniséget, ahol a társas élet azt föltétlenül megkívánja. Úgyde, ahol aztán beavatkozik, azon a ponton ez a beavatkozás igazságos, méltányos, célszerű, határozott, hatályos és sikeres lesz, a tökéletességnek magas fokán.

Kétségtelenül az emberiségnek a fejlődése ebben az irányban halad. Meddig érkezhetik, az függ egyfelől a neki engedett időtől, másfelől erőinek a kitartásától. Végelemzésben a sociális elv, az egyéniség kifejlődésének, szabadságának egyik alapja, főerőssége; a fejlődés menete szerint immár nem pusztán egyes kiváltságos osztályokban, hanem a nemzetek egészében.¹⁾

Ha valahol, a *szabadságra* nézve csakugyan kimutatható az egyetemes fejlődés. Az *átlagos szabadság*, tudniillik az, amely az összes osztályok szabadságának az egybevetéséből állapítandó meg, a középkorban nagyobb, mint az ókorban és az újkorban ismét nagyobb, mint a középkorban. A jobbágyok helyzete kedvezőbb a középkorban, mint a rabszolgáké az ókorban és a középkori szabadok, csaknem a végletekig mentesek az állam ama békóitól, amelyek a görög és római polgárra súlyosultak. Az újkorban megszületik az általános emberi szabadság és ha az egyén nem is oly független az államtól, mint a középkorban, viszont hasonlíthatatlanul több meglevő szabadságának a biztosítója.

IV.

Sok francia író, az individuálizmusnak tulajdonítván a modern Franciaország hanyatlását, valósággal kifogyhatatlan az individuálizmusnak az ócsárlásában. Érveik azonban csak a túlzó vagy anarchista individualizmus ellen szólnak, a mérsékelt individuálizmust voltaképpen alig érintik.

¹⁾ Igaza van *Wundt*-nak (Ethik. Stuttgart. 1903. I. k. 522-523. 1.) hogy a szabad személyiségnek az eszménye uralkodik a mai közszellem fölött. Ezzel egészen jól összefér az a szocializmus, amely a nagy tömegnek a személyiségét emelni törekszik.

Főbb és leggyakoribb ellenvetéseik a következők: 1-ször, az individualizmus csökkenti a *férji és apai tekintélyt* és ezzel megbontja a családot.

A mérsékelt individuálizmusra vonatkoztatva ezt az állítást, abból csak annyi igaz, hogy a mérsékelt individualizmus a férj és apa túlkapasait megszünteti, a férji és apai tekintélyt *ésszerű színvonalra* szállítja le. A családban a nő egyéniségének az érvényesülése is szükséges, de az nem vonja maga után szükségképen a férfi egyéniségének a megsemmisülését. Az aristotelesi elv szerint, fejlett társadalomban, a férfi és a nő között a családban egy neme van az arisztokráciának; saját munkakörében a vezetés a nőt illeti meg.

Továbbá, a gyengék. egyéniségének az elismerése véget vet az apai zsarnokáénak, de nem rontja le az ésszerű apai hatalmat, mert a gyermek nevelésre, vezetésre szorul mindaddig, amíg kellően ki nem fejlődik és a család egysége is csak közhatalom alatt tartható fenn.

2-szor, az individualizmus előmozdítja az *egy- vagy kétgyermek-rendszert* ezzel árt a családnak és az államnak.

Az *egy- vagy kétgyermek-rendszert* kétségtelenül elősegíti az *önzés*, de az *önzés* nem mérsékelt Individualizmus, hanem az individualizmusnak az elfajulása.

Tudvalevő, hogy Franciaországban a határszéli megyékben a halálozás felülmúlja a születéseknek a számát. Ezek a gazdag megyék. Az ország közepén, a szegény megyékben, a születések száma meghaladja a halálozások számát. Az ország szívében van egy gazdag megye, Puy-de-Dôme, ebben ismét a halálozásnak a száma nagyobb, mint a születéseké.¹⁾

Innen látszik, hogy az *egy- vagy kétgyermek-rendszer* a jómódú és gazdag emberek között van elterjedve és Franciaországban főoka az egyéni és családi dicsvágy. A vagyon elaprózásával nem akarják a család társadalmi helyzetét leszállítani.

Természetesen, a társadalmi tüneményeket soha se

¹⁾ V. ö. *Bumont*: Natalité et démocratie. Paris. 1898. 22-23. 1.

lehet *kizárólag* egy okra vezetni vissza és így ennek a jelenségnek is sok oka van.

Ránk nézve a fő itt az, hogy a józan individualismusból az egy-vagy két gyermek-rendszer nem következik, sőt azzal általában nem is fér meg. Mert az egyéniséghez hozzátartozik az a természetes vágy, hogy folytatásra törekszik; élni akar utódaiban is. Több gyermekben pedig a fönmaradás valószínűbb, mint egy vagy két gyermekben.

Angliában és Németországban van annyi józan individualismus, mint Franciaországban, sőt talán több is és azért ott noha már mutatkozik, de mégse uralkodik az egy- vagy kétgyermek-rendszer.

3-szor, az individualismus, csökkenti a *hazafiságot*.

A haza összoglalaláa mirdannak, ami egy országban van. A hazafiság a hazarak; a szeretete és fáradozás jóléteért.

A fejlettebb mérsékelt individualismus nemcsak hogy nem szakítja el a hazától a polgárait, de sőt sokszorosan hozzáfűzi őket. A fejlettebb individualismus, mint uralkodó elv, az országban egyéni önállóságot, függetlenséget, szabad pályaválasztást, megosztott magán tulajdont, a közügyekbe való befolyást, általában bizonyos fokú demokratikus intézményeket hoz létre. Ez pedig mind megfelel az ember természetes vágyainak, tehát annál melegebben ragaszkodik hazájához. Készebb fáradni, áldozni érte, mert a köz annyira az övé is, hogy azért fáradván, mintegy önmagáért dolgozik.

A túlzó socialismus mindennek éppen ellentéte; egyéni szolgaságot, rabságot, megkötött foglalkozást, túlnyomóan köztulajdont, a közügyekre keveseknek a befolyását, arisztokratikus és despotikus intézményeket teremt. Keveseknek a hazafiságát előmozdítja, de a nagy tömeget képtelen öntudatos hazafisággal eltölteni.

Itt sem tévesztjük szemelől azt, hogy a hazafiság sem táplálkozik pusztán csak egy forrásból. A vallás, erkölcsök, szokások és sok más tényező hat még közre. De azért a mérsékelt individualismus hatását egymagában is lehet vizsgálni és az a fejlődés megfelelő fokán általában kedvező.

4-szer, az individualismus csökkenti a *katonai vitézséget*, sőt végelemzésben lehetetlenné teszi a *hadviselést*.

Ez a túlzó vagy anarchista individuálismusról igaz lehet, de a fejlettebb, mérsékelt individuálismusra épen az ellenkezője áll.

Akinek van mit vesztenie, másként harcol mint akinek semmije sincs. Más a zsoldos és ismét más az, aki a saját földjét, családját, szabadságát védelmezi. A bizonyos fokig individualista társadalomban, a nemzet *dicsőségét mindenki méltán a saját dicsőségének* tekintheti. Az emberi méltóság, a szabad polgárság öntudata a harcban bátor tettekre lelkesítheti a katonát.

Mivel a katonai vitézséget illetően is sok tényező hat közre, szó se lehet arról, mintha egymagában az individualismus vagy socialismus döntene. A vallás *például már számtalanszor* csinált hősokeket szolgasorsban levő emberekből. A kezdetleges, vadállati indulatokkal bővelkedő, vérszomjas nép, minden egyéni függetlenség híján is halálmegvetéssel küzdhet.¹⁾

Úgyde különösen a köztársasági Rómának és Angliának a története igazolja azt, hogy legkivált műveltebb népnél, a mérsékelt individualismus, szellemével és intézményeivel egyik indítéka a harci dicsőségnek.

A fejlett individualismus nem teszi lehetetlenné a hadviselést, de igenis *csökkenti az olyan háborúknak a számát*, amelyeknek a megvívása nem általános nemzeti érdek. Kétségbevonhatatlan, hogy kalandos, uralkodói szeszélyből vagy a tisztikar pusztá dicsvágyából indított háború, az ilyen népnél ritkább.

5-ször, az individualismus előmozdítja a *kivándorlást*.

Ebből igaz annyi, hogy a fejlettebb, mérsékelt individualismus magában foglalja a lakóhely szabad változtatásának a jogát. De nem korlátlanul, hanem az anyaállam érdekeinek az észszerű biztosításával.

Fönnebb bizonyítottuk, hogy a józan individualismus a polgárokat szülőföldjükhöz fűzi, tehát a megélhetés rendes viszonyai között, a kivándorlás joga átlagosan csak lehetőség marad.

¹⁾ V. ö. Anatole France: Sur la pierre blanche. Paris. 194. kl.

6-szor, az individualizmus ellentéte a *hagyomány elvének* (tradicionálizmus) egyértelmű a forradalmi anarchizmussal.¹⁾

Ez is olyan ellenvetés, amely csak a szélső individualizmussal szemben támasztható. Elismerjük, hogy a mérsékelt individualizmus is korlátolja egy bizonyos pontig a hagyomány elvét, de épen azzal, hogy a hagyományoknak a túltengését megakadályozza, józan határok között magát a hagyomány elvét erősíti. A mérsékelt individualizmus igen jól beilleszthető a fejlődésnek fokozatos menetébe. Csak az anarchista Individualizmus az, amely époly kevésbé vet számot a múlttal, mint a jelennel.

Az újabb időben némelyek (*Marchand, Jean Izoulet* stb.) a *familiárizmus*-sal akarják mérsékelni az individualizmusnak a túlhajtásait. A nagy forradalom megvalósította *Rousseau*-nak azt az elvét, hogy az egyén az egység az államban; holott, úgy mondják, az államalkotó természetes egység a család. A régiek azt tartották, hogy a szavazatokat nem számítani, hanem mérlegelni kell. Az egyenlőségnek *Rousseau-féle* hamis elve oda vezetett, hogy ma se nem mérlegelik, se nem számítják. Nem számítják azért, mert az úgynevezett általános választójog mindenütt csak hazugság. Franciaországban tíz millió francia választó, harminc milliónak pedig nincs választói joga. A választóknak is egyenlő befolyása a közügyekre, igazságtalanság és esztelenség. A tanult, okos ember, jogilag mesterségesen egy színvonalra van helyezve a tanulatlan, korlátolt emberrel. Bebizonyosodott, hogy a diplomás vagy vagyonos embernek a többes szavazata gyakorlatilag nem válik be s elméletileg is, különösen a vagyonos embernek a kiváltságolása, kifogás alá esik. Egyetlen orvos a családfő többes szavazata. Ha a nőtlen embernek csak egy szavazata van, a családapá pedig annyi szavazattal bír, ahány tagból áll a családja: akkor megvan a valódi általános választói jog; a szavazatok egyszerre számítatnak és mérlegeltetnek is. A család, az államalkotó

¹⁾ Paul Bourget.

természetes egység, közjogi egységgé válik és azok gyakorolnak döntő befolyást az állam ügyeire, akik értelmileg, erkölcsileg a legképesebbek, akik az államot a szó legsajátabb értelmében fentartják.

V.

1. *Somló Bódog* szerint *a társadalom fejlődésének végső eszménye: a teljes szocializmus, az individualizmusnak a tökéletes kiirtása.*

Azt írja:¹⁾ „Növekvő állami szabályozás, növekvő politikai szabadsággal karöltve: ez a fejlődés iránya; *mindenre kiterjedő állami szabályozás* és tökéletes szabadság ennek a szabályozásnak a megállapítására vagy megváltoztatására: *ez a fejlődés ideálja.*”

A végső eszmény tehát a mindenre kiterjedő állami szabályozás, az állami beavatkozásnak az a netovábbja, hogy az embernek lélegzetvételt, szempillantást és sóhajtást is állami rendelet szabja meg. Nem csupán virtuális, hanem tökéletes aktuális állami mindenhatóság.

Az ezzel karöltve említett „*tökéletes politikai szabadság*” mint szabadság, üres szemfényvesztés.²⁾ A múlt században, a *Rousseau-féle* demokráciával kapcsolatban, ugyancsak letárgyalták az ilyen politikai szabadságnak az értékét. Az által, hogy az állam elhatározásaiban mindenki résztvesz a szavazatával, az egyén egyáltalán nem szűnik meg a mindenható államnak a rabszolgája lenni. Jól hozzák föl, hogyha valaki állandóan a kisebbséghez tartozik, soha se teheti azt, amit akar.~ Ez a demokrácia egyszerűen a tömegnek a despotizmusa; sokkal rosszabb, mint egy emberé.³⁾

¹⁾ Állami beavatkozás és individualizmus. 175. 1.

²⁾ V. ö. *Concha*: Politika. I. k. 42. ki.

³⁾ „Sieht man nun aber auch ab von diesem Mangel des wahrhaft sittlichen Gehaltes, betrachtet man *Rousseau-s* Lehre bloss als das, wofür sie sich ausgiebt, *als ein System der gleichen Freiheit* (richtiger Willkür) *und gleichen Befriedigung des Menschen*, die grundsätzlich anerkannt und mechanisch gesichert werden soll, so zeigt sie sich selbst in dieser Eigenschaft als unhaltbar. *Rousseau* begeht den handgreiflichen Irrthum, da wo es sich um Freiheit und Befriedigung

Az egyetemes jogtörténetben különlegességként szokás fölemlíteni a kínai jogot, abból a szempontból, hogy rendelkezései fölötté részletesek. Ez az aprólékos állami szabályozása az alattvalók cselekedeteinek, egyik főoka a sokat gúnyolt kínai tempósságnak. Az állam rendelkezése igen sokszor csekélységekben is kirekeszti az egyéni gondolkodás, egyéni elhatározás érvényesülését. A loyális kínait eként az állami törvények évezredekén át úgy belenevelték a gépies tempózásba, hogy magától ott is tempózik, ahol az állam szabad mozgást enged neki.

A *Somló* fölállította mértéke szerint a fejlődésnek, manapság ezek a derék kinézerek lépkednek a civilizáció legelején. Mivel az európai és amerikai népeknél távolról sincs meg az állami beavatkozásnak ez a mértéke, a *Somló* alapelve szerint ezek a kultúrnépek a fejlődésnek alacsonyabb fokán leledzenek.

Úgyde bármily mélyen belenyúl is az állam a jámbor kínai életébe, ez mind semmi ahoz képest, ami a *Somló* eszményi államában történék. A fejlődésnek ez a csúcspontja épen abban különbözik *Somló* szerint a megelőző fokozatoktól, hogy itt már az embernek *minden szavát, mozdulatát, cselekedetét* az államnak a

handelt, die abstrakte Einheit der Sämtlichen (das blosse Abstimmungsresultat) für gleich zu halten mit den Persönlichkeiten, aus welchen sie besteht. Er legt, wie das nicht anders möglich, Recht und Gewalt jener abstrakten Einheit bei, während Freiheit und Befriedigung doch für die konkreten Persönlichkeiten angestrebt werden sollen und nur als Freiheit und Befriedigung von Persönlichkeiten, nicht aber als Freiheit und Befriedigung eines Kollektivwesens einen Sinn haben. Darauf beruht der falsche Kalkül der Reciprocität, dass, wenn ich mich tausend Stimmen unterwerfe mit gleichem Theil an der Abstimmung, ich meine Freiheit nicht aufgabe, da ich arithmetisch eine eben so grosse Zahl von Willen mir verbindlich gemacht, als die Zahl ist, der ich mich verbunden; als wenn nur das Formelle, die gleiche Betheiligung an den Formen der Beschlussfassung und nicht das Materielle, der Inhalt des Beschlusses für meine Freiheit und Befriedigung das Entscheidende wäre". Stahl: Geschichte der Rechtsphilosophie III. Aufl. Heidelberg. 1856. 310-311. I. V. ö. még, Robert Flint: History of the Philosophy of History. Edinburgh and London. 1893. 312. kl.

rendelete szabályozza. Ebben a gyönyörűsége eszményi államban, az eszményi polgárok, állami vezényszóra ülnek, állnak, járnak, esznek, isznak és alusznak. Egész életükben nincs egy pillanat, amellyel szabadon rendelkezhetnének.

Plátó-tól elkezdve, egész a legzöldebb modern utópiáig, senki a közzel szemben olyan igavonó rabszolgaságot nem hirdetett, mint *Somló*.

Plató, az államörök osztályát kivéve, az összes többi osztályokban a (kormányzottak körében) meghagyta a történeti időkben szokásos szabadságát a gyermeknemzésnek. Az államörök osztályában *egy* bizonyos pontig szabályozza a gyermeknemzést, de kinek-kinek korlátlan tetszésére bizza a kedvtelésből való közösülést. A *Somló* eszményi államában ellenben az állam pontosan megszabja azt is, hogy ki, hol, mikor, miképen, hányszor közösülhet. Az egész nemi élet, az emberi fejlődésnek ezen a legmagasabb fokán, teljesen olyan, mint a lovaké a méntelepen.

Tudvalevő, hogy napjainkban a szociáldemokraták a nem termelő javaknak a magántulajdonát általában elfogadják. Ezzel megadják az anyagot ahhoz, hogy az ember ha munkáját nem is, de legalább kedvteléseit, szórakozását, pihenését tetszése szerint rendezhesse be. Kifejezetten elismernek bizonyos egyéni szabadságot; ha szűk körben is, de mégis legalább némely viszonylatokban megengedik az egyéni fölfogás és akarat érvényesülését. *Somló* úgy rajzolja meg a fejlődés tetőfokára elért embert, hogy annak *minden* életmozdulata kötélen való rángatás. Szerinte az emberi haladás abban áll, hogy az ember *tökéletes* rabszolga lesz.

2. A társadalmi fejlődés törvényéről *Somló* azt mondja: „Hogy az emberi társadalom *legelső kezdetei a legtisztább individualismus* képét mutatják, amely csak valaha létezett, nagyon szembeszökő. Senki se fogja tagadni, hogy az állami hatalom legősibb és legfejlettebb dűrványainak idejében a szabályozó és beavatkozó tevékenység is csekélyebb fejlettségű és kisebb jelentő-

ségű, mint bármely más időben.”¹⁾ Azután: „Az állami beavatkozás *egyre terjedelmesebb*, egyre többet felölelő lesz, de az alattvalók egyre spontánabb módon rendelik magukat alá a kényszernek.”²⁾ „Nem az a szociálistikus tendencia az *átmeneti állapot*, amely felé szemelláthatóan haladunk — miként azt *Spencer* véli, hanem a 18-ik század individuálismusa volt az *átmeneti stádium* a szociálismushoz.”³⁾ „Növekvő állami szabályozás, növekvő politikai szabadsággal karöltve: *ez a fejlődés iránya; mindenre kitévedő állami szabályozás és tökéletes szabadság* ennek a szabályozásnak megállapítására vagy megváltoztatására: *ez a fejlődés ideálja.*”*)

Ahány szó, annyi valótlanág. A fönnebbi idézetből a társadalmi fejlődésnek következő törvénye tűnik ki: az emberiség életének legelső kezdete tiszta Individualismus. A további folyamat: fokozatos visszafejlődése az individuálismusnak és ennek megfelelően egyre növekedő kiterjedése a szociálismusnak. Az egésznek a tetőzete pedig, a végső eszmény, amely felé haladunk, a tiszta szociálismus, az individuálismusnak a teljes megsemmisülése.

Ez az egész törvény tökéletesen légből kapott. A történelem, de legkivált a jogtörténet, nemcsak hogy nem nyújt semmi legkisebb támpontot sem az illetén törvényhez, de sőt a maga egészében merő ellentmondás.

Azt mondja *Somló*, hogy az emberiség csecsemőkora: a tiszta individuálismusnak az aranykora volt. Ez ugyanannyi, mintha valaki azt állítja, hogy nem a férfi az igazi individuum, hanem a *szopós gyermek*.

Ennek a kérdésnek az eldöntésénél fölösleges annak a vitatásába bocsátkoznunk, hogy milyen volt a társadalmi életnek a kezdete, mert bármily föltevés mellett, egyaránt képtelenség az, minthogyha a mindenben járatlan, tudatlan, tapasztalatlan, fejletlen tehetségekkel bíró ősember lett volna a világ legfényesebb individuuma.

¹⁾ Állami beavatkozás és individualismus. 153-154. 1.

²⁾ Id. m. 155. 1.

³⁾ Id. m. 159. 1.

⁴⁾ Id. m. 175. 1.

Somló-nak az az érve, hogy az államnak akkoron csak dűrványai voltak még és így nem is igen avatkozhatott bele az egyes ember életébe, szembetűnően valótlán.

Először is megvolt kezdetben már az államnak az összejtje: a családállam¹⁾ Ahogy a kutya vagy a macska a kölykét táplálván, nevelvén, világrajövele első percétől kezdve beleavatkozik annak az életébe: épen úgy szükségképen beleavatkozott az emberi szülő is gyermekének az életébe.

Úgyde azután micsoda selejtes fölfogása az individualitásnak az, amely az észet, gondolkodást, tudást, tapasztalatot, akaratot, jellemet stb. semmibe se veszi; az individualitás egyedüli fokmérőjéül azt tekinti, hogy „az egyén mennyiben mentes az állam hatalmától. Eszerint az okoskodás szerint *Aristoteles*, *Shakespeare*, *Washington*, *Bismarck* stb. állami közhatalom alatt élvén, csekélyke individuumok voltak, ellenben tündöklő egyéniség: Han Istók.

Amily valótlán az, hogy az emberiségnek a csecsemő állapota volt a tiszta individualismusnak a fénykora: ép oly tarthatatlan az az állítás is, hogy a történetnek egész eddigi menetén az individualismus fokozatosan visszafejlődött, a socialismus pedig lépésről-lépésre előre tört.

Kínában a második évezredben Krisztus előtt, a császár volt a földbirtoknak a kizárólagos tulajdonosa. Ez a birtokállapot olyan mértékű beavatkozását jelenti az államnak a polgárai életébe, amelyhez hasonlót csak Paraguáiban találunk, Krisztus után a XVIII-ik században.

Hammurabi törvénykönyvének a fölfedezése óta tüzetes adataink vannak arra nézve, hogy mily körre terjedt ki az állami beavatkozás az őskorban Babylonban. ²⁾ „A jog királya” 2250 táján élt Krisztus előtt. Törvénykönyvéről kétségtelen egyfelől, hogy az részben százados szokásjognak a codificatiója; ³⁾ másfelől pedig,

¹⁾ V. ö. *Beöthy*: A társadalmi fejlődés kezdetei. Budapest. 1882. I. k. 315-316. l.

²⁾ Richard *Thurnwald*: Staat und Wirtschaft in Babylon zu *Hammurabis* Zeit. J. für Nationalökonomie. 1903. 644. kl.

³⁾ V. ö. *Thurnwald*: id. m. 647. kl.

hogy *Hammurabi* után is több századon át érvényben volt.

Ebben a babyloni jogban, átlagosan tekintve, oly *állami szabályozását* találjuk az életviszonyoknak, hogy mind a mai napig ereszben kevés állam szárnyalta túl.

Sajnos, csak töredékeiben, szerfölött hiányosan ismerjük a görög jogot. A rendelkezésünkre álló adatok azonban azt mutatják, hogy a görög államok köztörvényeikkel *általában* nem korlátozták úgy az egyéniséget, mint a babyloni jog. Spárta és egy-két más állam, lehet talán kivétel, de a nagy zöme a sok görög államnak, szabadabb tért engedett polgárai, egyéni elhatározásának. A görög felfogás szerint az ember csak egy téglá az állam épületében, életének kizárólagos célja az állam java, de egyéniségének érvényesülnie kell épen magának az államnak az érdekében. Az állam szabad mozgást enged polgárainak széles területeken. Ezt a polgári szabadságot úgy tekinti, mint a maga szabadságának az alapját; föltételét az egészséges közéletnek, az anyagi haladásnak és a szellemi fölvirágzásnak.¹⁾

Vitán fölül áll az, hogy a római polgár egyéniségét, cselekvését az állami beavatkozás sokkal kevésbé korlátozta, mint a babyloni jog a maga alattvalóit. A közjogi szabadság hasonlíthatatlanul nagyobb Rómában. A babyloni királyság a nép iránt mindenekfölött jóakaró, de hatalmas autokrácia.²⁾ A magánjog területén is

¹⁾ V. ö. *Miinek*: Das Recht des modernen Staates. Berlin. 1900. I. k. 273. kl.

²⁾ „Auf die Staatsverwaltung wirft das Gesetz ein helles Schlaglicht, wenn auch keine eingehende Darstellung der publicistischen Rechtsverhältnisse erwartet werden kann. Wesentlich ist, dass das *Lebenssystem* gilt; Militär-und Zivilbeamte haben ihr Amtslehen: sie haben es zur freien Benutzung, zur Verwaltung und Nutzniessung; zur Veräußerung sind sie ebensowenig berechtigt, als die Vasallen nach dem langobardischen Lehnrecht, §. 36. 37, vgl. auch 32. Das Amtslehen ist, wie im Mittelalter, ein Grundstück: es ist ein Landgut, Acker, Garten und Haus; und dazu kommt das entsprechende Viehinventar, wie aus §. 35 hervorgeht.” J. Kohler, F. E. *Peiserr* Hammurabi's Gesetz. Leipzig. 1904. 108. I. V. ö. még, Müller: Die Gesetze *Hammurabis*. Wien. 1903. 92.-95. I. *Thurmvald*; id. nu 649. I.

nagyobb méretű az állami beavatkozás Babylonban. A római dominium teljesebb hatalom a dolog fölött, mint a babyloni tulajdonjog.¹⁾ Kivált az ősi [római jogban, a paterfamilias, egy fejjel nagyobb, mint a babyloni családfő, akinek a rendelkezéseit a törvény több irányban megköti.²⁾ Sőt később, a legfejlettebb római jog se nyúl oly mélyen bele a családi életbe, mint a babyloni jogrendszer.

A római jogban megvan a végrendeleti öröklés[^] „A végrendelet sarkalatos eszméje: *a benne foglalt egyéni akarat szabadsága*. Ez a szabadság önmagában véve lényegét érintő korlátozást nem tűr; aminthogy az a római hagyományos alaptételben: *uti legassit, super pecunia tutelae suae rei, ita jus esto*, valamint az éhez fűződött későbbi magyarázatokban, így is volt mindig egyértelműleg állítva. Végrendeletében tehát ki-ki *saját legjobb belátása és egyéni viszonyaihoz képest intézkedhetett*: a végrendelet tartalmilag hol többet, hol kevesebbet mondhatott.”³⁾ „Az öröklési alapok egymásra való vonatkozása felől ősi és mindvégig állandó szabálya a a római jognak, hogy a végrendeleti öröklés a törvényt megelőzi és kizárja egészen még abban az esetben is, ha az örökhagyó intézkedése az egész hagyatékra ki nem terjedt volna; az ilyen vagyónrész épen úgy, mint a valamely örököstárs elesésekor fenmaradó, a végrendeleti örökös hagyatékát növesztőnek tekintetett.”⁴⁾

A babyloni jogban a végrendeleti öröklés ismeretlen.

¹⁾ A hűbér mellett tökéletesen kifejlett telek- és földtulajdon volt Babylonban, de azért mégis korlátozottabb, mint a római V. ö. *Koller, Peiser*: id. m. 110-111. 1. *Müller-nek* (id. m. 209-210. 1.)- az a véleménye, hogy: „Das römische Gesetz der XII Tafeln in gewissen Teilen mindestens derselben Familie entstammt, wie die Gesetze *Hammurabis* und die bezeichneten Gesetze des Exodus.”

²⁾ L. *Hammurabi* törvényében különösen a 128. 133-164. 168. 169. §-okat. Hugo *Winckler*: *Die Gesetze Hammurabis*. Leipzig. 1904. 37-49. 1. *Kohler, Peiser*: id. m. 118—125. 1. *Jellinek*: *Das Recht des modernen Staates*. Berlin. 1900. I. k. 285. kl.

³⁾ *Farkas Lajos*: *A római jog történelme*. Kolozsvár. 1895. II. k. 71. 1.

⁴⁾ *Farkas*: id. m. 22. 1.

A fiúk örökrésze egyenlő. A kiházásított leány az öröklésből ki van zárva. Ha nincs kiházásítva, egy egyenlő örökrészt nyer haszonélvezetül vagy fivérei kiházásítják.¹⁾ Ha valakinek több felesége volt, azoktól származó fiai utána egyenlően örökölnek.²⁾ Fiuk hiányában a leányok örökölnek.³⁾ Az özvegy férje után egy fiúrészt örököl; joga van a családi házban lakni. Ha leszármazók nincsenek, megkapja a házassági szerződésben ráírt vagyonszert vagy megfelelő részt a hagyatékból.⁴⁾

A babyloni jogot a modern joggal vetvén egybe, csak úgy alkothatunk helyes ítéletet, ha az állami szabályozást *átlagosan* mérlegeljük. Különösen figyelembe veendő itt az, hogy az állami beavatkozás mértékére nézve az állami törvényeknek a száma egymagában még nem döntő. Lehetséges, hogy ezer állami törvény együttesen nem szorítja meg annyira az egyéni mozgás szabadságát, mint egyetlenegy A modern államnak tenger sok törvénye van, de amelyek mégis szabadabban engedik érvényesülni az egyéniséget, mint az aránylag kevés babyloni jogszabály. A modern törvényhozás vezérgondolata nem pusztán az alattvalói szabadság, hanem az emberi szabadság. Szabadsága az egyénnek nem csupán az államért, hanem önmagáért is. Bizonyos souverainitása az embernek, amiről az ókorban még a legnagyobb szellemeknek se volt sejtelmük. A modern állam törvényeinek nagy része ezt a célt szolgálja.

Mindazokban a keleti államokban, ahol az ókorban *kasztok* alakultak, nyilván nagyobb volt az államnak az egyéniséget korlátozó beavatkozása, mint a modern népeknél. Perzsiában, Zoroaster előtt, a nép négy osztályra szakadt: a papok, harcosok, földművesek és szolgák osztályára. Egyiptomban némelyek szerint öt, mások szerint hét kaszt volt. Ám Indiában fejlődtek ki legtelje-

¹⁾ T., *Hammurabi* törvényében a 180-184. §. *Winckler*: id. m. 55-57. 1.

²⁾ 167. §. V. ö. *Müller*: id. m. 134-139. 1.

³⁾ V. ö. *Kohler, Peiner*: id. m. 125. 1. *Müller*: id. m. 143-145. 1.

⁴⁾ 172. a. 172. b. §. V. ö. *Kohler, Peiser*: id. m. 119. 1.

sebben a kasztok, úgyannyira, hogy az angolok minden erőfeszítése ellenére, még ma is megvannak.¹⁾

Ha már most mindezekből vázlatosan megrajzoljuk a szocializmusnak, az egyéniséget korlátozó állami beavatkozásnak a fejlődési vonalát, azt találjuk, hogy az őskorban Babylonban a szocializmus igen magas fokon áll; később Kínában éri el az eddigi legnagyobb magasságot; innentől kezdve fokozatosan alászáll, a hindu kasztállamban, Görögországban és Rómában. A középkorban a minimumra süllyed. Az újkorban egyideig emelkedik; a *laissez faire, laissez passer* elv uralma alatt alászáll és ujabban ismét jelentékeny magasságok felé közeledik. A történet folyamán tehát a szocializmusnak van nagy emelkedése, nagy süllyedése, ismét emelkedése, esése, de fokozatos szakadatlan előretöréséről szó se lehet; olyan igaz ez az állandó növekedés, mint hogy a kigyó vonal egyenes.

3. Azt mondja *Somló*¹⁾ hogy: „A különböző szabályozások egyre váltakozó kaleidoszkópjában *csakis^ a változtatás e szabadsága az, amely* következetes növekvést mutat. A kezdetleges társadalomban a legnagyobb bűn, a legmegbocsáthatatlanabb véték a változtatni akarás. Mennél meszebb megyünk vissza a történelemben, annál kegyetlenebb sors vár az eretnekekre. A legfőbb kötelesség az engedelmesség, a régi hagyományokban való hű ragaszkodás. Minél közelebb jutunk napjainkhoz, annál inkább szabad a változtatás és annál szabadabb mindaz, ami a változtatás előfeltétele. *A szabad változtatás jogának fokát nyugodtan elfogadhatnák a társadalmi fejlettség mérőeszközének. Összefügg ezzel a fejlődésnek progressiv gyorsulása. Vessük össze a változtatás gyorsaságát napjainkban és a civilizáció kezdetén és képzeljük el, mily szédítő gyorsaságúvá kell a szociális változásnak a jövőben válnia !*”

Fölösleges hosszasan időzni annak a bizonyításá-

¹⁾ V. ö. Angelo Vaccaro: *La lotta per l'esistenza*. Torino. 1902. 105. ki. *Beöthy*: *A társadalmi fejlődés kezdetei*. Budapest. 1882. II. k. 215. ki.

²⁾ Állami beavatkozás és individualizmus. 173-174. 1.

nál, hogy sem a változtatásnak a *mértékét*, sem a változtatásra való *készséget* tekintve, a XIX-ik, vagy XX-ik század nem egyedül álló reformkorszak. Amidőn a geológiai harmadik vagy negyedik korszakban az őseMBER elkészítette az *első szerszámát* s ezáltal amint *Franklin* mondja, „szerszámkészítő állattá” lépett elő, oly reformot létesített, amelyhez fogható nincs több a történetben. Az első szerszámmal egy új világ kezdődik. Az őskorban hasonlít még éhez a mesterséges tűzgyújtásnak a föltalálása. A gőzgépnek a föltalálása és a villamosművek alkalmazása jelentőségre nézve törpeség, az első mesterséges tűzgyújtáshoz képest.¹⁾

A történeti időkre nézve, elég lapozgatni a világ-történelemben, hogy a különböző népeknél a nagy reform korszakoknak egész sorát állapíthassuk meg. Ott van Babylonban, Krisztus előtt 2250 táján *Hammurabi*, egyike a világ leghatalmasabb reformátorainak.²⁾ A

¹⁾ A tűz föltalálására vonatkozó görög Prometheus mondára célozva, helyesen jegyzi meg *Peschel*, hogy: „Az értelem élességére nézve egy ily Prometheus semmikép sem áll hátrább a történeti idők legnagyobb elméinél.” Az az ember, aki először gyújtott mesterségesen tüzet, egyike volt az emberiség legnagyobb lángelméinek és leghatalmasabb reformátorainak. Szerszámokat készíteni, mesterségesen tüzet gyújtani csak az ember tud. *Török Aurél* szerint: „Az emberiség fönmaradása mesterséges tüzkészítés, valamint szerszámkészítés nélkül, egyenesen lehetetlen.”

²⁾ „Die etwas schwülstige orientalische Einleitung und der etwas stark aufgetragene Schluss gewährt uns einen tiefen Einblick in das Königtum jener Tage; ein solcher ergibt sich aber auch aus den Briefen und Verordnungen des Herrschers; sie zeigen uns die ungeheure Thätigkeit Hammurabis in der Staatsverwaltung. . . Die Briefe sind an den Statthalter Sin- idinnam in Süd-Babylon gerichtet und zeugen von einer Persönlichkeit, die alles und jedes im Staa ins Auge fasst und die, von überragender Fassenskraft, nur der Entwicklung und dem Gedeihen des Landes hingegeben, in den Bereich ihrer Thätigkeit zieht, was immer nur irgendwie die Staatsverwaltung angeht.... Seine Thätigkeit ist eine geradezu fieberhafte: was er befiehlt, soll sofort sein . . . Alles dieses bietet uns die Charakteristik eines ausserordentlich umsichtigen, Tag und Nacht thätigen, temperamentvollen Herrschers, der in alles und jedes eingreift und offensichtlich die ganze Staatsverwaltung Babylons auf eine bisher nicht erreichte Höhe gebracht hat. Dem entspricht nun auch sein grossartiges Gesetzeswerk.“ I. *Kohler*, F. E. *Peiser*: *Hammurabi's Gesetz*. Leipzig. 1904. 2-3. 1.

zsidóknál, Krisztus előtt 1600 vagy 1400 évvel, *Mózes*, először hirdetvén az egy Isten eszméjét, olyan vallási, politikai, társadalmi reformot visz keresztül, amely egyike a legnagyobbaknak a világtörténetben. Kínában micsoda reform volt az, amidőn a második ezredévben Krisztus előtt, a császár lett az összes földbirtoknak a kizárólagos tulajdonosa és ismét mekkora sociális reform volt az is, amidőn Krisztus előtt a 12-ik században megszűnt kizárólagos tulajdonos lenni és alattvalói földtulajdonhoz jutottak. Avagy talán a görögök, rómaiak története híjjával van a nagy reform korszakoknak? Nem találjuk-e időnként minden *nép életében azt, hogy a változtatásnak a mohó vágya ragadja magával a szellemeket?* Hogy még csak egy közeli példát említsünk, *Szent István* idejében a kereszténység fölvétele és a királyság megalapítása nálunk, egész a mai napig a legnagyobb reform nemzetünk életében. Messze túlszárnyalja az 1848-iki alkotásokat.

Teljesen valótlan tehát az, minthogyha a változtatás lehetősége, az arra való készség, absolut mérő eszköze lehetne a társadalom fejlettségének. A népek életében váltakozva követi egymást a fen tartás és az átalakítás hajlandósága és kedve és bizonyára sok szigorúan conservativ korszak lesz még ezután is az emberiség életében.

Somló szerint az emberiségnek az *élete* a sociális reformok tekintetéből olyan, mint a pörgettyűnek a körforgása. Eleinte lassan indul, majd egyre sebesebb, a végén pedig veszekedetten kering. Eként az emberiségnek az életében is az ókorban nagy vajúdással születtek kis reformok; az újkorban már vígabban megy a dolog; a fejlődésnek a tetőfokán pedig „szédítő gyorsasággal”¹⁾ fog változni a társadalom egész berendezése. Mint a mozgófényképeknek az egymásutánja, úgy fog száguldani egyik erkölcsi, jogi, társadalmi, állami reform a másik után. Folyvást fölforgatnak mindent.

Mivel ez a „szédítő gyorsasággal”, eszeveszetten reformáló társadalom, amint láttuk, pusztá képzelődésen

¹⁾ Id. m. 174. 1.

alapszik: elkövetkezésétől, az emberiség szerencséjére, nincs mit tartani.

De önmagában is képtelenség azért, mert hasonló fölforgató iram mellett a társas élet lehetetlen; a reformuláznak ilyen fokát semmiféle közszervezet se bírhatja ki.